

І. В. Голубєва

Монети Цареборисівської фортеці

Ізньосередньовічна археологічна експедиція під керівництвом автора розпочала проведення стаціонарних археологічних досліджень Цареборисівської фортеці кінця XVI–другої половини XVII ст. у липні 2004 р. [1]. У ході робіт отримано нумізматичний матеріал, що дозволяє робити певні висновки не лише про саму фортецю, а і про грошовий обіг на території Слобожанщини в цілому.

Згідно *архівних матеріалів* можна виділити два періоди існування Цареборисівського городища. Вперше фортеця була збудована за наказом та на честь царя Бориса Годунова воєводами Богданом Бельським та Семеном Алфер'євим у 1599 р. посеред «Дикого поля» [2, с. 32]. Цареборисівці підтримали селянську війну під проводом Івана Болотникова (1606–1607 рр.) [3, с. 405]. Після великої пожежі (сліди якої фіксуються археологічно) [1], мешканці залишили фортецю та пішли в Білгород і Валуйки. Городище обезлюділо. У 50-х рр. XVII ст. починається переселення на городище вільних груп черкас. Цар Олексій Михайлович «пожаловал» Цареборисівське городище патріарху Никону, і в 1656 р. була відбудована рублена з сосни фортеця. Цареборисівці підтримали повстання І. Брюховецького 1668 р., спалили місто і вбили наказного чоловіка Бориса Мосолова [4, с. 89]. Восени 1670 р. населення Цареборисова брало активну участь у повстанні Степана Разіна. Розправа з повстанцями була жорстокою, активних учасників повстання стратили на майдані (у тому числі названу матір С. Разіна — Матрену Говоруху та її сина Якова), інших — привели до присяги. Після виникнення Ізюмського полку в середині 80-х рр. Цареборисів входив до нього як сотенне містечко [5, с. 405]. У 1680 та 1681 рр. згадуються татарські набіги. В описі Цареборисова 1683 р. відмічається, що дерев'яна фортеця була занадто великою і тому «к осадному времени для малолюдства в том же городе, внутре, зделан малой городок» [4, с. 61]. Чума в Цареборисові згадується в 1718–1719 та 1738 рр. [5, с. 405].

Метою даної роботи є атрибуція та введення до наукового обігу нумізматичного матеріалу, отриманого на Цареборисівській фортеці в 2004 р., а також встановлення хронології функціонування фортеці, етнічної належності її мешканців та виявлення особливостей грошового обігу пам'ятки.

Монети було зібрано на розораній території та еродованих схилах городища (40 екз., у тому числі 27 срібних монет та їх фрагментів і 13 мідних та їх фрагментів), а також у розкопі № 1 2004 р. (79 екз., у тому числі 21 срібна монета та фрагменти і 58 мідних та їх фрагментів). Віддаючи належне монетним скарбам при вивченні грошового обігу, А. А. Кротков відмічав, що монетні збори на городищах також є «свого роду скарбами, але вони належать не окремій особі, а колективу, тому чи іншому населеному пункту» [6, с. 3]. Такий підхід до вивчення нумізматичних знахідок дозволяє сприймати всі монети, що знайдені на Цареборисівському городищі, як єдину сукупність, а матеріал з розкопу надає можливість стратиграфічного вивчення грошового обігу.

До першого періоду можна віднести тільки срібні монети Московської держави. Атрибуцію вказаних монет було проведено за монографією А. С. Мельникової [7],

тому при їх описі ми даємо посилання на таблиці систематизації монетних штемпелів у роботі дослідниці.

Монети **Івана IV Грозного** (1533–1584 рр.) — вісім екземплярів: п'ять денег московського монетного двору (табл. 1, № 1 [7, таб. 1; 2–3]; табл. 1, № 3 [7, таб. 1; 15–19]; табл. 1, № 5 [7, таб. 1; 16–20]; табл. 1, № 2 [7, таб. 1; 4–6]; табл. 1, № 4 [7, таб. 1; 16–19])*, копія новгородського монетного двору (табл. 1, № 6 [7, таб. 1; 9–12]), копія псковського монетного двору (табл. 1, № 7 [7, таб. 1, 37–27]), та деньга у вазі копійки московського монетного двору (табл. 1, № 8).

Монети **Федора Івановича** (1584–1598 рр.) — два екземпляри: копія московського монетного двору (табл. 1, № 10 [7, таб. 2; ?–4]) і розрізана навпіл копія псковського монетного двору (табл. 1, № 9 [7, таб. 2; ?–2]).

Монети **Бориса Федоровича Годунова** (1598–1605 рр.) — чотири екземпляри: три копійки московського монетного двору (табл. 1, № 14 [7, таб. 3; 6–1]; табл. 1, № 12 (монета розрізана навпіл) [7, таб. 3; 4–2]; табл. 1, № 13 [7, таб. 3; 4–2]) і одна копія новгородського монетного двору (табл. 1, № 11 [7, таб. 3; 1–1]).

Одну монету з нижніх шарів розкопу ідентифікувати не вдалося із-за поганої збереженості, але за фактурою цю копію можна вважати карбуваною у період правління одного з вищевказаних царів (табл. 1, № 15).

Отже, на першому етапі існування фортеці в грошовому обігу Цареборисова знаходилися тільки срібні лускоподібні монети Московської держави, що були карбовані трьома московськими царями — Іваном IV, Федором Івановичем і Борисом Годуновим. Це не дає нам чітко фіксованої дати заснування міста, хоча з писемних джерел відомо, що Цареборисів засновано в 1599 р. Але монети так званого «смутного часу» у Цареборисівській фортеці не знайдено, це говорить про те, що фортеця припинила своє функціонування до останнього року царювання Бориса Годунова, тобто до 1605 р. Також ми дійшли висновку, що на першому етапі в грошовому обігу Цареборисова половину найбільших номіналів — копійок, складали монети Бориса Годунова. Це є закономірним, оскільки час існування фортеці припадає на правління саме цього царя. По 1/4 від загалу знайдених копійок належить до карбування двох попередніх царів. Ці монети залишилися в обігу і складали в ньому питому вагу. Але перед нами постає зовсім інша картина відносно обігу дрібнішого номіналу — деньги. За часів правління Івана IV їх карбували у великій чисельності. На Цареборисові знайдено п'ять таких монет, і в наступні часи не було потреби у великих емісіях цього номіналу. Цим пояснюється той факт, що деньгу Федір Іванович карбував у малій чисельності — у фортеці поки що їх не знайдено, а Борис Годунов не карбував зовсім. Поступову нестачу цього номіналу населення, вірогідно, компенсувало самостійно. Прикладом може слугувати розрізана копія Федора Івановича.

Майбутні розкопки покажуть більш детальну картину процентного співвідношення монет зазначених царів у вузьких хронологічних рамках на прикладі одного населеного пункту.

Другий період. Час заселення Цареборисова вдруге співпав з визначними подіями середини XVII ст. — закінченням Визвольної війни та проведенням грошової реформи царем Олексієм Михайловичем. Перша подія зумовила заселення міста вдруге саме українським населенням, яке внесло до грошового обігу звичні для нього західноєвропейські монети. Друга визначила співвідношення цінності на ринку між московською і іноземною монетою. Монети другого періоду ми розділили на дві групи: перша група — монети Московської держави, до складу якої входив Цареборисів, друга група — монети інших держав (прибалтійських володінь Швеції, Речі Посполитої та Кримського ханства).

Монети *першої групи* розподіляються за наступною схемою.

* Посилання на рисунки подано в таблиці 1.

Монети **Михайла Федоровича** (1613–1645 рр.) — п'ять екземплярів, що карбовані на московському монетному дворі (табл. 1, № 18 [7, таб. 8; 29–43]; табл. 1, № 16 [7, таб. 8; 18–21]; табл. 1, № 17 [7, таб. 8; 24–33]; табл. 1, № 19, 20 — у зв'язку з поганою збереженістю монет типи штемпелів детально встановити не вдалося).

Монети **Олексія Михайловича** (1645–1676 рр.) — 73 екземпляри. Дві монети срібні, карбовані на московському монетному дворі (табл. 1, № 21 [7, таб. 12; 22–20]; табл. 1, № 22 — більш детально штемпель не встановлено, на реверсі подвійний удар). Ще одну срібну монету ідентифікувати неможливо, хоча за фактурою вона безперечно відноситься до емісії Михайла Федоровича чи Олексія Михайловича (табл. 1, № 23).

Мідні монети Олексія Михайловича, за монетними дворами, розподілилися наступним чином: один екземпляр — новгородський монетний двір (табл. 1, № 37); тринадцять монет карбовані на псковському монетному дворі (табл. 1, № 24–35); сорок дев'ять монет карбовані на двох московських монетних дворах, у зв'язку з поганою збереженістю більшість екземплярів не вдалося розділити на монетні двори (табл. 1, № 52–67, табл. 1, № 68–86); інші — п'ять монет карбовані на новому московському дворі (табл. 1, № 38–42) і дев'ять карбовані на старому московському дворі (табл. 1, № 43–51). Ще шість монет неможливо віднести до продукції жодного монетного двору (табл. 1, № 87, 88, 91–94) у зв'язку з поганою збереженістю. Одна монета не карбована (заготівка-чурка) (табл. 1, № 89) і одна монета, схоже, є підробкою (табл. 1, № 90).

У *другій групі* чисельно переважають білонові монети прибалтійських володінь Швеції — дев'ятнадцять екземплярів. Їх атрибуцію здійснено за монографією Д. Федорова [8]. Соліди розподіляються наступним чином:

- солід короля **Густава Адольфа** (1611–1632 рр.) має погану збереженість (табл. 1, № 95);
- дванадцять солідів королеви **Христини Августи** (1632–1654 рр.) (табл. 1, № 96–107);
- три екземпляри солідів короля **Карла X Густава** (1654–1660 рр.) — дати на всіх монетах не встановлюються (табл. 1, № 108–110);
- два соліди короля **Карла XI** (1660–1697 рр.) (табл. 1, № 111, 112);
- солід розрізаний навпіл (табл. 1, № 113) за фактурою належить до карбування одним з вищевказаних королів.

На другому місці за чисельністю монет цієї групи знаходиться Річ Посполита. Монети цієї країни представлено чотирма екземплярами:

- один срібний гріш **Сігизмунда III Вази** (1588–1632 рр.) (табл. 1, № 115);
- поламани півтора гроша поганої збереженості за фактурою схожі на монети Сігизмунда III (табл. 1, № 116);
- три монети номіналом у солід кожна **Яна Казимира** (1649–1668 рр.) (табл. 1, № 117–119).

Серед усіх монет лише одна відноситься до Кримського Ханства — це дрібний срібний номінал (акче – ?), що карбований у період другого правління хана **Мухамеда Гірея IV** (1654–1666 рр.). Монета має погану збереженість, але на аверсі можна роздивитися тамгу хана (табл. 1, № 114 [9, табл. IX, № 4]).

Другий етап існування міста характеризується більш складною картиною грошового обігу. По-перше, це пов'язане з грошовою реформою Олексія Михайловича; по-друге, з появою в обігу монети не тільки Московської держави. Аналіз цих монет також не дав поки чіткої відповіді про час відновлення життя у фортеці. Проте вивчення нумізматичних даних Царевборисова дає змогу висловити припущення, що функціонування фортеці припиняється до 1676 р. Це останній рік царювання Олексія Михайловича. До такого висновку ми дійшли по ряду причин: по-перше, монети, що карбовані московськими царями після Олексія Михайловича на городищі не виявлено; по-друге, монет шведських королів після Карла XI (1660–1697 рр.), королів Речі Посполитої після Яна Казимира (1649–1668 рр.) і кримських ханів після Мухамеда Гірея IV (1654–1666 рр.) також не знайдено.

Вивчення монетного матеріалу Царевборисівської фортеці дає змогу нової інтерпретації архівних матеріалів стосовно городища. Вважаємо, що далеко не всі письмові джерела, у яких зустрічаються назви «Царевборисів» або «царевборисівці», слід ототож-

нювати з територією первинного укріплення. Згідно нумізматичних даних, Цареборисівська фортеця існувала з кінця XVI ст. до початку XVII ст. й була спалена¹ не пізніше 1605 р. Про що говорить відсутність монет «смутного часу», які карбовано у великій чисельності. Тому відомості, що стосуються підтримки повстання Івана Болотникова (1606–1607 рр.) [3, с. 405] ми схильні не пов'язувати з територією фортеці. На користь цього припущення може виступати той факт, що після великої пожежі в Цареборисіві населення залишило городище та пішло в Білгород та Валуйки, де ще довго існували особливі Цареборисівські слободи [4, с. 54]. Відсутність монет закордонних держав підтверджує архівні дані, що говорять про заселення фортеці на першому етапі населенням тільки з Московської держави. Заселення території фортеці в 50-х рр. XVII ст. відбувалося з двох напрямків (західного та північно-східного) згідно писемних джерел, і на городищі відповідно зафіксовані монети як західноєвропейських, так і Московської держави. Згідно нумізматичних даних, фортеця припиняє функціонування, як доведено вище, не пізніше 1676 р. При вивченні писемних даних цю подію можливо співвіднести з придушенням повстання під проводом С. Разіна та висилкою донських козаків з Цареборисова. Вважаємо також, що після вказаних подій слободу побудовано не в межах старої фортеці, а ближче до річки Оскіл, на місці сучасного села. Тому писемні дані, у яких висвітлюються події в Цареборисіві після 70-х рр. XVII ст. (побудова «малого городка», чума), ми схильні пов'язувати саме з територією сучасного села, а не з територією фортеці. Майбутні археологічні дослідження дозволять остаточно вирішити питання про хронологію функціонування Цареборисівського городища, підтвердити й уточнити або спростувати висунуті припущення.

Аналізуючи саме мідні московські монети другого періоду існування фортеці та їх співвідношення зі срібною копійкою і іноземною монетою, можна зробити певні узагальнюючі висновки щодо грошового обігу другої половини XVII ст. в Україні. При підрахунках кількості та вивченні розподілу по монетних дворах мідної московської копійки можна судити про інтенсивність роботи монетних дворів, на яких вони були карбовані. Такий розподіл підтвердив висновки попередніх дослідників — найбільшу кількість в обігу склали продукція трьох монетних дворів: старого московського, нового московського і псковського, а новгородський та кукенейський не змогли в період реформи налагодити інтенсивне виробництво [7, с. 214–219].

Тривалий час вважалося, що мідна реформена монета «залишила зовсім слабкий слід на Україні» [10, с. 20]. Археологічні розкопки на Цареборисіві дозволяють підвергнути сумніву це твердження. Українське населення звикло користуватися західноєвропейським талером та його срібними чи білоновими фракціями. Єфимок з ознакою був, по суті, тим же талером, але в нього не було дрібних срібних фракцій, цю функцію виконувала мідна, неприваблива, з точки зору населення, та ненадійна для зберігання монета. Проте козаки користувалися цією монетою. При розміні на будь-які срібні гроші мідних монет треба було надати набагато більше, ніж передбачалося урядом Москви. Купці з України мали на цій різниці великий прибуток. До цього часу, як підтвердження нашого висновку, відносяться скарги московських торгових людей на шкідливі махінації з мідними копійками, що викупуваються дуже дешево в Україні і привозяться для закупівлі товарів у Москві «греками з порубіжних міст» [10, с. 20]. Таке положення речей вело до перенасичення ринку Росії мідними грошима і, на наш погляд, разом з іншими причинами, призвело до «мідного бунту».

Подальше накопичення, атрибуція, систематизація та вивчення нумізматичного матеріалу Цареборисівської фортеці дозволить надати більш чітку і обґрунтовану хронологію функціонування городища. Наявність монет різних державних утворень (Московської держави, прибалтійських володінь Швеції, Речі Посполитої та Кримського ханства) та широкого хронологічного діапазону (перша половина XVI–третя чверть XVII ст.) дозволить вважати вказану пам'ятку еталонною для вивчення грошового обігу на Слобожанщині в цілому.

¹ Пожежа, після якої мешканці покинули городище, зафіксована в ході розкопок 2004 р. [1].

**Атрибуція нумізмагичного матеріалу, що отримано на території
Цареборисівської фортеці в 2004 р.**

№ з/п	Рис.	Правитель	Датування	Метал/Номинал	Аверс	Реверс *	Місце чеканки	Місце знахідки, номер за списком
1	1.1	Іван IV Грозний	1535–1538 рр.	Срібло/Денґа	Вершник на коні з шаблею в руці	Князь великий Іван	Москва	Підйомний матеріал, № 80
2	1.2	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 83
3	1.3	— « —	1547 р.	— « —	— « —	Царь и князь великий Іван	— « —	— « —, № 81
4	1.4	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 84
5	1.5	— « —	1535–1538 рр.	— « —	Вершник на коні з шаблею в руці у кратковому ободі	Князь великий Іван	— « —	— « —, № 82
6	1.6	— « —	— » —	Срібло/Копійка	Вершник на коні зі списом у руці у кратковому ободі	Князь великий и государь всея Руси	Новгород	Розкоп, № 233
7	1.7	— « —	60-ті рр. XVI ст.	— « —	Вершник на коні зі списом у руці	Царь и великий князь Іван всея Руси	Псков	Розкоп, № 27
8	— « —	— « —	1535–1538 рр.	Срібло/Подвійна денґа	Вершник на коні з шаблею в руці	Князь великий Іван ПСК	Москва	Підйомний матеріал, № 85
9	1.8	Федір Іванович	1596–1597 рр.	Срібло/Копійка	Вершник на коні зі списом у руці	Царь и великий князь Федор всея Руси	Псков	Розкоп, № 222
10	1.9	Федір Іванович	1596–1597 рр.	Срібло/Копійка	— « —	— « —	Москва	— « —, № 223
11	1.10	Борис Годунов	1599 р.	— « —	— « —	Царь и великий князь Борис Федорович всея Руси	Новгород	Підйомний матеріал, № 87
12	1.11	— « —	1600 р.	— « —	— « —	— « —	Москва	Розкоп, № 156
13	1.12	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 271
14	1.13	— « —	1602 р.	— « —	— « —	— « —	— « —	Підйомний матеріал, № 88
15	1.14	?	1535–1605 рр.	— « —	— « —	?	?	Розкоп, № 628
16	2.1	Михайло Федорович	1623 р.	— « —	— « —	Царь и великий князь Михаил Федорович всея Руси	Москва	Підйомний матеріал, № 90
17	2.2	— « —	1633 р.	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 91
18	2.3	— « —	1642 р.	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 89
19	2.4	— « —	1613–1645 рр.	— « —	— « —	— « —	— « —	Розкоп, № 163
20	2.5	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	Підйомний матеріал, № 92
21	2.6	Олексій Михайлович	1645–1650 рр.	— « —	— « —	Царь и великий князь Алексей Михайлович всея Руси	— « —	Розкоп, 48

* Легенда реверсу подається мовою країни, у якій монета була карбована.

№ з/п	Рис.	Правитель	Датування	Метал/Номинал	Аверс	Реверс	Місце чеканки	Місце знахідки, номер за описом
22	2.7	Олексій Михайлович	1645–1676 рр.	Срібло/Копійка	Вершник на коні зі списом у руці	Царь и великий князь Алексей Михайлович всея Руси	Москва	Підйомний матеріал, № 93
23	2.8	?	1613–1676 рр.		— « —	Царь и великий князь ?	— « —	— « —, № 86
24	2.9	Олексій Михайлович	1655–1663 рр.	Мідь/Копійка	Вершник на коні з жезлом у руці	Царь и великий князь Алексей Михайлович всея Великия и Малыя и Белья Росии самодержец	Псков	Розкоп, № 53
25	2.10	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 150
26	2.11	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 167
27	2.12	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 110
28	2.13	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 151
29	2.14	— « —	— « —	— « —	— « —	Царь и великий князь Алексей Михайлович ?	— « —	— « —, № 175
30	2.15	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 147
31	2.16	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 155
32	2.17	— « —	— « —	— « —	— « —	Царь и великий князь Алексей Михайлович всея Великия и Малыя и Белья Росии самодержец	— « —	— « —, № 214
33	2.18	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 228
34	2.19	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 230
35	2.20	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 589
36	2.21	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 56
37	2.22	— « —	1645–1663 рр.	— « —	Вершник на коні зі списом у руці	— « —	Новгород	— « —, № 149
38	3.1	— « —	— « —	— « —	— « —	Царь и великий князь Алексей Михайлович всея Руси	Москва, новий двір	— « —, № 25
39	3.2	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 52
40	3.3	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 44
41	3.4	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 171
42	3.5	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 160
43	3.6	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	Москва, старий двір	— « —, № 47

Табл. 1. Продовження

№ з/п	Рис.	Правитель	Датування	Метал/Номинал	Аверс	Реверс	Місце чеканки	Місце знахідки, номер за описом
44	3.7	Олексій Михайлович	1645–1663 рр.	Мідь/Копійка	Вершник на коні зі списом у руці	Царь и великий князь Алексей Михайлович всея Руси	Москва, старий двір	Розкоп, № 57
45	3.8	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 107
46	3.9	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 121
47	3.10	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 108
48	3.11	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 126
49	3.12	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 125
50	3.13	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 218
51	3.14	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 174
52	3.15	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	Москва	— « —, № 39
53	3.16	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 40
54	3.17	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 41
55	3.18	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 46
56	3.19	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 49
57	3.20	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 50
58	3.21	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 51
59	3.22	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 66
60	3.23	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 114
61	3.24	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 117
62	3.25	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 123
63	3.26	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 129
64	3.27	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 142
65	3.28	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 158
66	3.29	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 162
67	3.30	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 166
68	4.1	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 173
69	4.2	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 221
70	4.3	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 226
71	4.4	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 276
72	4.5	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 594
73	4.6	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 595

№ з/п	Рис.	Правитель	Датування	Метал/Номинал	Аверс	Реверс	Місце чеканки	Місце знахідки, номер за описом
74	4.7	Олексій Михайлович	1645–1663 рр.	Мідь/Копійка	Вершник на коні зі списом у руці	Царь и великий князь Алексей Михайлович всея Руси	Москва	Розкоп, № 566
75	4.8	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 517
76	4.9	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	Підйомний матеріал, № 95
77	4.10	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 96
78	4.11	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 97
79	4.12	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 99
80	4.13	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 100
81	4.14	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 101
82	4.15	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 102
83	4.16	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 103
84	4.17	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 104
85	4.18	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 105
86	4.19	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 106
87	4.20	— « —	— « —	— « —	?	?	?	— « —, № 94
88	4.21	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 98
89	4.22	— « —	— « —	Мідь/?	Гладкий	Гладкий	— « —	Розкоп, № 38
90	4.23	— « —	— « —	Мідь/Копійка	Вершник на коні зі списом у руці	?	Підробка	— « —, № 109
91	4.24	— « —	— « —	— « —	Гладкий	— « —	?	— « —, № 153
92	4.25	— « —	— « —	— « —	?	— « —	— « —	— « —, № 232
93	4.26	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 559
94	4.27	— « —	— « —	— « —	Гладкий	— « —	— « —	— « —, № 560
95	5.1	Густав II Адольф	1621–1633 рр.	Срібло/Солід	Монограма короля, навколо напис	Малій герб м. Риги, навколо напис	Рига	— « —, № 593
96	5.2	Христина Августа	1645 р.	Білон/Солід	Літера С, у центрі королівський герб Вази, все увінчано короною, навколо напис	— « —	— « —	— « —, № 128
97	5.3	— « —	1645–1654 рр.	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 45
98	5.4	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 36
99	5.5	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	Підйомний матеріал, № 71
100	5.6	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	Розкоп, № 591

Табл. 1. Продовження

№ з/п	Рис.	Правитель	Датування	Метал/Номинал	Аверс	Реверс	Місце чеканки	Місце знахідки, номер за описом
101	5.7	Христина Августа	1649 р.	Білон/Солід	Літера С, у центрі королівський герб Вази, все увінчано короною, навколо напис	Герб Лівонії в узорчатому щиті, навколо напис	Рига	Підійомний матеріал, № 67
102	5.8	— " —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	Розкоп, № 592
103	5.9	— " —	1655 р.	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 61
104	5.10	— « —	1662р.	— « —	— « —	— « —	— « —	Підійомний матеріал, № 70
105	5.11	— « —	1644–1662 рр.	— « —	— « —	— « —	— « —	Розкоп, № 590
106	5.12	— « —	1654 р.	— « —	? (1/2 монети)	?	— « —	— « —, № 119
107		— « —	1645–1654 рр.	— « —	Літера С, у центрі королівський герб Вази, все увінчано короною, навколо напис	Малий герб м. Риги, навколо напис	— « —	Підійомний матеріал, № 73
108	5.13	Карл X Густав	1654–1666 рр.	— « —	Літера С, у середині неї літера G, над ними корона, навколо напис	— « —	— « —	Розкоп, № 2
109	5.14	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —	Підійомний матеріал, № 72
110	5.15	— « —	1654–1662 рр.	— « —	— « —	Герб Лівонії в узорчатому щиті, навколо напис	— « —	— « —, № 69
111	5.16	Карл XI	1660–1697 рр.	— « —	Літери CR, над ними корона, навколо напис	— « —	— « —	— « —, № 68
112		— « —	— « —	— « —	— « —	Малий герб м. Риги, навколо напис	— « —	— « —, № 74
113	5.17	?	1645–1697 рр.	— « —	?	— « —	— « —	— « —, № 78
114	5.18	Мухамед Грей IV	1654–1666 рр.	Срібло/акче (?)	Тамга хана	Напис	Бахчи-сарай	— « —, № 79
115	5.19	Сизигмунд III Ваза	1627 р.	Срібло/грош	Портрет короля, навколо напис	Герб Литви в колі, навколо напис	?	— « —, № 75
116	5.20	?	?	Срібло/півтора гроша	?	Герб увінчаний короною, навколо напис	— " —	— « —, № 77
117	5.21	Ян Казимир	1659–1667 рр.	Мідь/солід	Портрет короля, навколо напис	Герб Польщі навколо напис	— " —	Розкоп, № 55
118	5.22	— « —	1652 р.	Білон/солід	Літери CR, над ними корона, навколо напис	Герб Литви в колі, навколо напис	— " —	— « —, № 113
119	5.23	— « —	1652–653 рр.	— « —	— « —	— « —	— « —	— « —, № 42

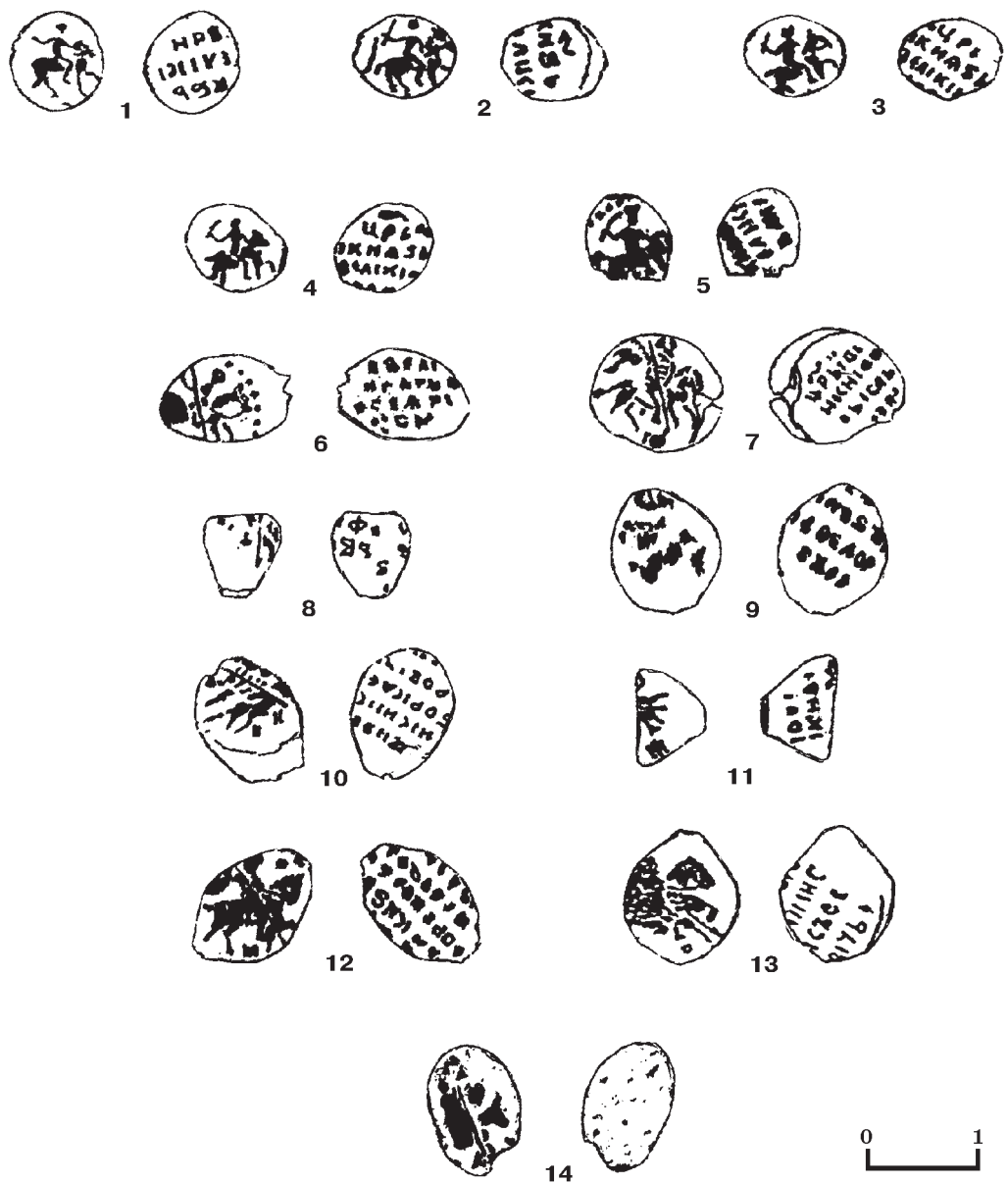

Рис. 1. Срібні монети Московської держави першого періоду функціонування Цареборисівської фортеці (польовий сезон 2004 р.)

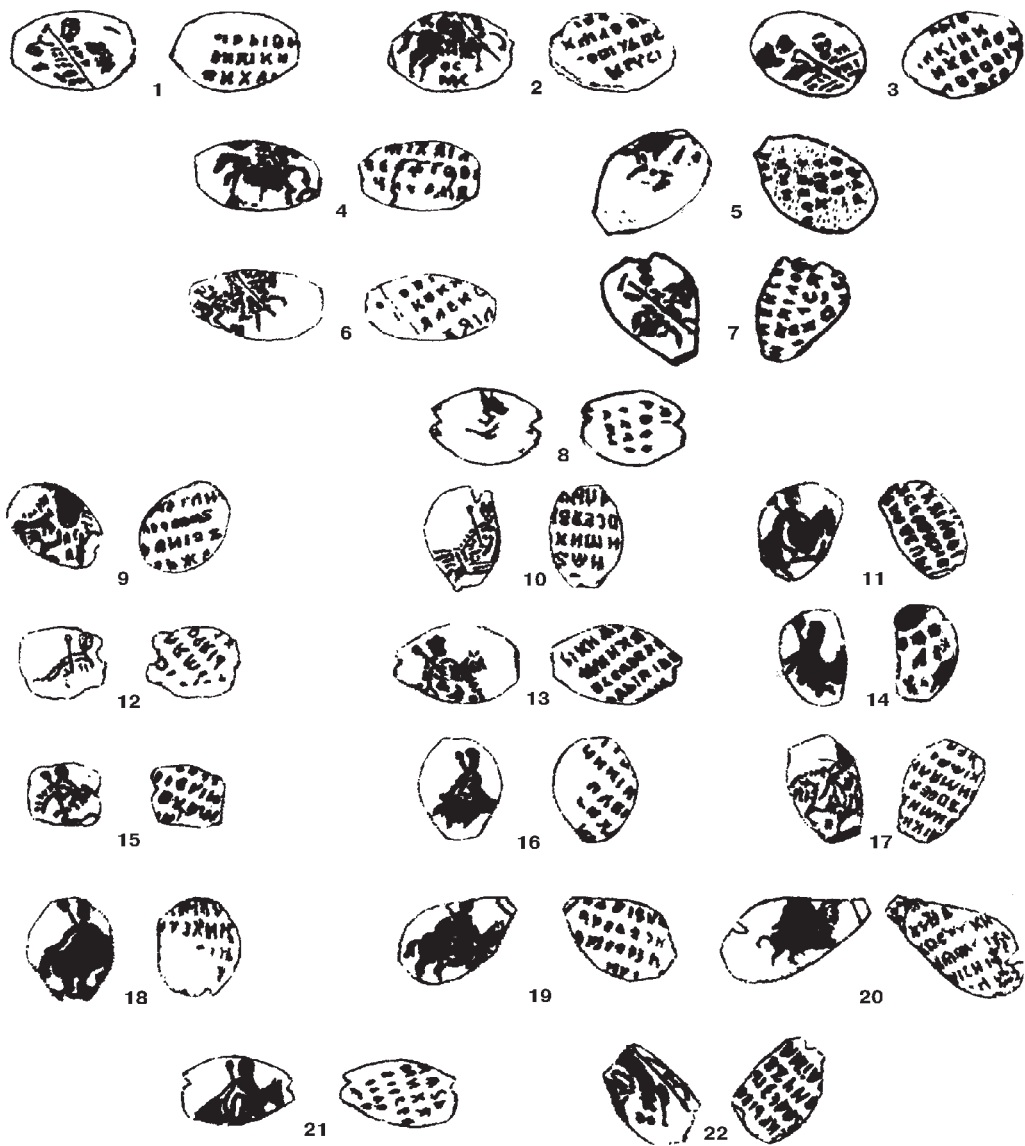

Рис. 2. Монети Московської держави другого періоду функціонування Цареборисівської фортеці (польовий сезон 2004 р.)

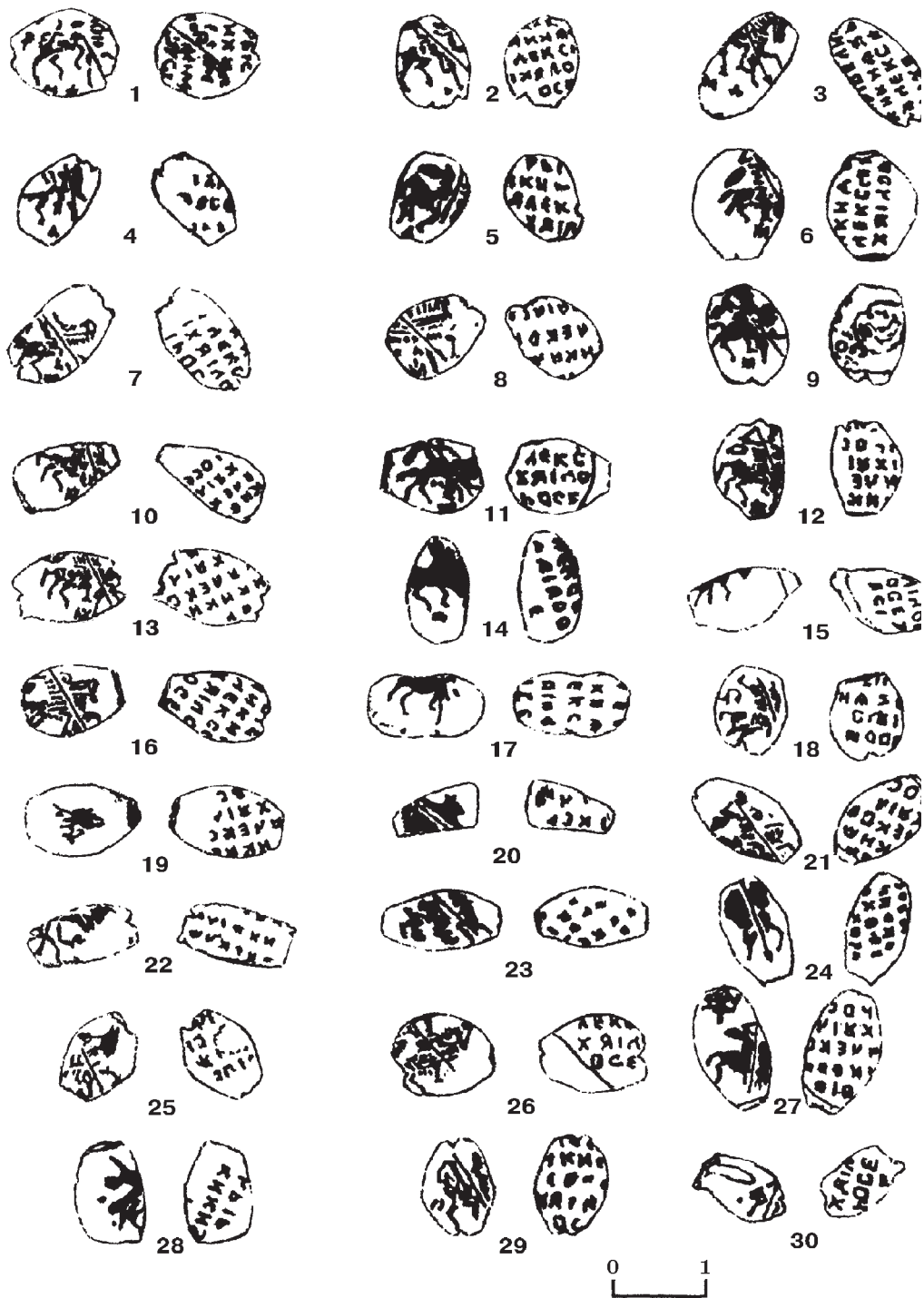

Рис. 3. Монети Московської держави
другого періоду функціонування Цареборисівської фортеці (польовий сезон 2004 р.)

Рис. 4. Монети Московської держави
 другого періоду функціонування Цареборисівської фортеці (польовий сезон 2004 р.)

Рис. 5. Монети прибалтійських володінь Швеції, Кримського ханства та Речі Посполитої другого періоду функціонування Цареборисівської фортеці (польовий сезон 2004 р.)

ЛІТЕРАТУРА

1. *Голубева І. В.* Звіт про роботу пізньосередньовічної археологічної експедиції в с. Червоний Оскіл Ізюмського району Харківської області в 2004 році. — Машинопис. — Харків, 2005//Архів ІА НАНУ.
2. *Багалеї Д. І.* Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства в XVI–XVIII ст. — Х., 1886. — Т. I.
3. *Смирнов И. И.* Восстание Болотникова. 1606–1607 гг. — М., 1951.
4. *Загоровский В. П.* Изюмская черта. — Воронеж, 1980.
5. *История городов и сел. Украинской ССР.* Харьковская область. — К., 1976.
6. *Кротков А. А.* Два собрания джучидских монет//Труды Нижне-Волжского областного научного общества краеведения. — 1930. — Вып. 37.
7. *Мельникова А. С.* Русские монеты от Ивана Грозного до Петра Первого. История русской денежной системы с 1533 по 1682 год. — М., 1989.
8. *Федоров Д.* Монеты Прибалтики XIII–XVIII столетий. Определитель монет. Комментарии и дополнения А. Молвыгина. — Таллин, 1966.
9. *Монеты ханов династии Гиреев (Крымское ханство) 1440–1783 гг.* (по материалам работ О. Ретовского)/Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии. — 1893 г. — Вып. 18.
10. *Спаский И. Г.* Русские ефимки. Исследование и каталог. — Новосибирск, 1988.

Summary

I. Golubeva. The Coins of Czareborysivska Fortress

The article contains an ascription of numismatics material obtained in the course of 2004 explorations on the territory of Czareborysivska hillford. The table and drawings display systematized coins of Moscow state (Ivan the Terrible, Phedor Ivanovich, Boris Godunov, Mikhail Phedorovich and Alexei Mikhailovich), coins from the Baltic territories of Sweden (Gustav Adolph, Christina Augusta, Karl X Gustav and Karl XI), coins of Rich Pospolita (Sigizmund III Vaza and Jan Kasimir) and coins of the Crimean khanate (Muhammad Girei IV). The analysis of the represented coins confirms ethnic affiliation of the fortress's population, which is stated in archive sources, as well as enables making amendments to the existing chronology of fortress's functions.

